

ДІАГНОСТИКА СПРЯМОВАНOSTІ У СПІЛКУВАННІ ЯК ПОКАЗНИКА СФОРМОВАНOSTІ У СТУДЕНТІВ ГОТОВНОСТІ ДО ГАРМОНІЗАЦІЇ МІЖСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН

Охарактеризовано психологічні особливості студентів і роль студентської групи у ролі дієвих факторів впливу на їхнє становлення як суб'єктів міжособистісних відносин, розкрито зміст, методiku і наведено результати констатувального етапу експерименту щодо діагностики спрямованості у спілкуванні як показника сформованості у студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин.

Ключові слова: *готовність до гармонізації міжособистісних відносин, спрямованість у спілкуванні, студенти, констатувальний етап експерименту.*

Активна взаємодія із соціальними утвореннями суспільства, входження до різних соціальних груп створюють сприятливі умови для залучення індивіда до міжособистісного спілкування і міжособистісних відносин. Адже жодна людська спільнота не може здійснювати повноцінну спільну діяльність, якщо в ній відсутній контакт між людьми, не досягнуто належного взаєморозуміння.

Особливого значення ці питання набувають для студентів, які за віковою періодизацією належать до періоду зрілої юності.

Юність — це час самоаналізу і самооцінювання, яке здійснюється шляхом порівняння ідеального «Я» з реальним. Однак ідеальне «Я» ще недостатньо стійке і може позначатися випадковістю, а реальне «Я» — недостатньо усвідомлене самою особистістю. Ця об'єктивна суперечність спричинює появу в юнаків і дівчат внутрішньої невпевненості, яка часом супроводжується зовнішньою агресивністю, розв'язністю або почуттям незрозумілості [5, с. 124].

У цей період відбувається становлення ідентичності, що тісно пов'язане з рефлексією, детермінованою насамперед когнітивними новоутвореннями, зміною соціальних відносин, потребою подолання внутрішніх конфліктів. За допомогою ідентичності реалізується потреба в самоусвідомленні, зумовлена суперечностями між уявленнями про себе, що існували в ранній юності, прагненнями самоствердження, незалежності, пошуку реалістичного погляду на світ і себе [6]. Розвиток рефлексії та самосвідомості є основною умовою діалогічності у період зрілої юності.

У процесі навчання у вищій школі студент засвоює зразки поведінки, визнані в суспільстві та в соціальних групах «за належністю до них», співвідносить свою поведінку з їхніми нормами і цінностями. Одним із найближчих соціальних оточень, через яке суспільство впливає на студента в сфері вищої освіти, є навчальна група, яка також становить особливу форму життєдіяльності студентів.

Студентські групи належать до формальних груп, оскільки підпорядковуються єдиній структурі — статуту університету, в якому студенти навчаються, у них є певні обов'язки і права, встановлений час, протягом якого відбувається їхня взаємодія і спілкування.

Система міжособистісних відносин у студентській групі в силу своєї внутрішньої психологічної зумовленості (симпатія чи антипатія; байдужість чи неприязнь; дружба чи ворожнеча та інші психологічні залежності між учасниками групи) складається часом стихійно; у більшості випадків ця система організаційно не оформлена, особливо на початковому етапі свого існування. Однак вона має велике значення для встановлення та розвитку міжособистісних відносин, тому потребує вивчення й осмислення, оскільки на основі цих відносин формуються всі інші компоненти психології малої групи: взаємні вимоги і норми спільної життєдіяльності; міжособистісні оцінювання, співпереживання і співпочуття; психологічне суперництво і змагання, наслідування і самоствердження. Усі вони певною мірою виступають стимулами спільної діяльності й поведінки людей, механізмами формування і саморозвитку малої групи [7, с. 121].

Міжособистісні відносини у студентській групі зазвичай мають неоднозначний, а іноді й суперечливий характер. У цих відносинах набувають прояву численні й різноманітні колізії, ситуації, які позначаються на поведінці, діях, вчинках, самопочутті і настрої не лише того чи іншого члена групи, а й усієї групи в цілому, на її згуртованості і результатах діяльності [7, с. 93].

Студентська група — це соціально-психологічна система, позначена специфічними особливостями, які детерміновані значною кількістю факторів і зумовлюють необхідність створення комфортного середовища для оптимального розвитку майбутнього фахівця та актуалізації його прихованих можливостей, розкриття потенціалу, трансляції та збагачення знань [4].

У цьому контексті актуалізується важливість формування у студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин — складного особистісного утворення, що охоплює знання про норми і правила міжособистісної взаємодії, орієнтацію на їх дотримання і вміння використовувати у реальних ситуаціях спілкування і спільної діяльності.

Сьогодні вивірило нові практичні завдання і критерії ефективності виховного процесу у ВНЗ. У педагогічній площині цей процес може бути представлений як перехід до нової парадигми виховання, в якій особистість виступає не лише як об'єкт соціальних змін і перетворень, а насамперед як мета суспільного розвитку. Необхідність врахування цих ідей зумовлена тим, що студентські роки — час становлення активної соціальної самостійності й особистісної свободи (О. Винославська, Г. Дубчак, І. Липський, В. Рябченко, С. Савченко,

О. Севастьянова). Тому перед вищою школою постає вимога — чітко з'ясувати, які соціально-моральні задачі ставить соціум не тільки перед молоддю взагалі, а перед кожною окремою молодою людиною з метою допомогти їй виробити єдино правильну індивідуальну життєсмислово програму (І. Бех). Одержані С. Даньшевою результати засвідчили, що, з одного боку, студенти прагнуть гармонійного розвитку своєї особистості шляхом самовиховання, а з іншого, — не мають достатнього досвіду для його здійснення. Це актуалізує проблему педагогічного керівництва самовихованням студентів, під яким розуміється оптимальна організація їх життєдіяльності, акцентування уваги на питаннях саморозвитку, формування відповідальності за самих себе, своє сьогоднішнє і майбутнє, стимулювання самовиховної діяльності під час навчально-виховного процесу.

Дослідженню специфіки міжособистісних відносин студентів присвятили свої наукові розвідки Н. Анікеєва, О. Батуріна, Н. Вересова, Н. Грішина, І. Зарецька, В. Ковальов, Я. Коломінський, Г. Массон, Р. Немов та інші. Згідно з поглядами науковців, міжособистісні відносини — це взаємозв'язки між людьми, що об'єктивно переживаються й усвідомлюються, і в основу яких покладаються різні емоційні стани. Найчастіше міжособистісні відносини розглядаються крізь призму взаємовідносин, спілкування та взаємодії. Одним із важливих показників, від характеру прояву якого залежить ефективність взаємовідносин і взаємодії, дослідники вважають спрямованість особистості у спілкуванні.

Незважаючи на доволі ґрунтовне висвітлення сутності міжособистісних відносин, визнання вагомого впливу на їхній характер наявного в студентській групі мікроклімату і реальних проявів, розробки різноманітного діагностичного інструментарію для вимірювання їхнього змісту, поза увагою дослідників залишилося таке питання, як виявлення кореляційних зв'язків між спрямованістю особистості у спілкуванні та її готовністю до гармонізації міжособистісних відносин.

Мета статті — на основі узагальнення теоретичного аналізу наукових джерел визначити особливості міжособистісних відносин, розкрити зміст і результати констатувального етапу експерименту щодо виявлення сформованості у студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин за показником спрямованості у спілкуванні.

На сьогодні безумовного визнанням є той факт, що процес спілкування і міжособистісної взаємодії не може завжди відбуватися рівно, без будь-яких внутрішніх суперечностей. У деяких ситуаціях виявляється антагонізм позицій, в якому набувають утілення наявні в партнерів взаємовиключні цінності, завдання, цілі, що подеколи призводить до взаємної ворожнечі, конфліктів. Причиною остан-

ніх можуть бути також невизначені змістові бар'єри у спілкуванні, які утруднюють встановлення взаємодії між тими, хто спілкується. Змістовий бар'єр у спілкуванні — це відсутність у партнерів збігу змістів висловленої вимоги, прохання, наказу, що створює перепони для їхнього взаєморозуміння і взаємодії [3].

Не можна не зважати й на те, що крім загально визнаної системи значень, слова так само, як і інші факти свідомості людини, мають деякий особистісний зміст, деяке особливе значення, індивідуальне для кожного. Досліджуючи співвідношення значень та особистісного змісту, О. Леонт'єв зазначає: «На відміну від значень, особистісні змісти... не мають свого «надіндивідуального», свого «не психологічного» існування. Якщо зовнішня чуттєвість пов'язує у свідомості суб'єкта значення з реальністю об'єктивного світу, то особистісний зміст пов'язує їх з реальністю самого його життя в цьому світі, з його мотивами. Особистісний зміст і створює пристрастність людської свідомості». Особистісного змісту, тобто особливої значущості для людини набуває те, що «пов'язує цілі діяльності з мотивами її здійснення, те, в чому набувають утілення її потреби» [7, с. 195].

Отже, можна стверджувати, що змістові бар'єри, спричинені наявністю особистісного змісту, утруднюють міжособистісне спілкування, перешкоджають встановленню і гармонізації міжособистісних відносин. Для їх подолання необхідно знати реальний стан готовності студентів до таких відносин, зокрема, за таким показником, як характер їхньої спрямованості у спілкуванні. Це питання з'ясувалося у змісті констатувального етапу експерименту, яким були охоплені студенти 1-2-х курсів Національного університету державної податкової служби України.

Для вимірювання названого показника застосовували методику діагностики спрямованості особистості у спілкуванні (СОС), розроблену С. Братченком [2, с. 50-61] і призначену для кількісного та якісного визначення глибинних настановлень людини у процесі спілкування, а також ціннісно-змістових критеріїв її ставлення до інших. Теоретичною основою цієї методики є концепція діалогу М. Бахтіна, згідно з якою людина формується як людина тому, що має абсолютну потребу в іншій людині. Діалог як протистояння «Я» й «Іншого» — об'єктивна умова осягнення світу як «буття — події». Саме ставлення до «Іншого» означає самоствердження особистості, умову її існування та пізнання. Тобто, діалог — це спосіб взаємодії двох свідомостей. Розуміння виникає там, де зустрічаються дві свідомості: актуальний смисл належить не одному (одиночному) смислу, а тільки двом смислам, які зустрілися і доторкнулися один до одного [1, с. 305-306].

Звідси основна відмінність між діалогом і звичайним спілкуванням полягає в тому, що спілкування може здійснюватися заради

самого факту спілкування, тоді як кожний конкретний діалог має свою певну мету, а успішність його визначається рівнем її реалізації, характером спрямованості індивідів, які його створюють.

Згідно з позицією С. Братченка, під спрямованістю особистості у спілкуванні розуміється сукупність більш або менш усвідомлених особистісних змістових настановлень і ціннісних орієнтацій у сфері міжособистісного спілкування, індивідуальна «комунікативна» парадигма, що містить уявлення про сенс спілкування, його засоби, бажані і припустимі способи поведінки. Комунікативна спрямованість передбачає певне ставлення людини до партнера й водночас до самої себе, певний спосіб залучення нею власної особистості до взаємодії з іншими. З одного боку, ця спрямованість набуває прояву у формі готовності до сприйняття впливів партнера, а з іншого — у певній спрямованості комунікативної поведінки стосовно нього.

Загалом можна вести мову про існування різних видів (типів) спрямованості особистості у спілкуванні. В основу розробленої С. Братченком методики покладено шість із них:

1. Діалогічна спрямованість (Д СОС) — орієнтація на рівноправне спілкування, що ґрунтується на взаємній повазі та довірі, на взаєморозумінні, взаємній відкритості і комунікативному співробітництві, прагненні до взаємного самовияву. Найбільш суттєвою ознакою цього виду спрямованості є конгруентність (відповідність, подібність) людини, яка обирає більш зрозумілу комунікацію, характеризується відсутністю захисту, а отже, володіє більшою свободою для вислуховування чужої позиції, розуміння партнера. Необхідна умова діалогічного спілкування — високий рівень довіри особистості до самої себе і до партнера; це спілкування детермінується не стільки ззовні (метою, умовами, ситуацією, стереотипами), скільки внутрішньо (індивідуальністю, настроєм людини, її ставленням до партнера).

2. Авторитарна спрямованість (Ав СОС) — орієнтація на домінування у спілкуванні, прагнення придушити особистість партнера, підпорядкувати його собі. Цей вид спрямованості пов'язаний із «комунікативною агресивністю» і комунікативною ригідністю людини, когнітивним егоцентризмом, відсутністю поваги до чужих поглядів. При цьому зазвичай спостерігається «вимога» бути зрозумілим (точніше — вимога погодження з власною позицією, вимога одержання підтримки і безумовного прийняття іншим). Людина, в якій домінує авторитарна спрямованість, орієнтована насамперед на саму себе і свої інтереси, надає перевагу стереотипному «спілкуванню-функціонуванню».

3. Маніпулятивна спрямованість (М СОС) — орієнтація на використання партнера і спілкування загалом у власних цілях для одержання різного роду вигоди; ставлення до партнера як до засобу,

об'єкта своїх маніпуляцій. За такої орієнтації людина прагне зрозуміти («вирахувати») співрозмовника, щоб одержати потрібну їй інформацію. Будь-які якості партнера мають для неї важливість остільки, оскільки вони можуть стати у нагоді для неї, для досягнення її мети. При цьому сама людина зазвичай залишається «закритою», приховує свої справжні цілі й почуття або ж використовує певні способи самопрезентації, орієнтовані на те, щоб продемонструвати якості та особливості, які можуть надати вигоду в конкретній ситуації і принести успіх у процесі взаємодії саме з цим партнером. Отже, людина, яка характеризується цією спрямованістю під час спілкування, схильна розглядати будь-яку ситуацію як «цільову» і для досягнення своєї мети здатна маніпулювати не лише партнером, а й собою.

4. Альтероцентристська спрямованість (Ал СОС) — добровільна «центрація» на партнері, орієнтація на його цілі, потреби, почуття, безкорисливе жертвування власними інтересами й ігнорування власних цілей. Ця спрямованість пов'язана з альтруїзмом, із прагненням людини зрозуміти потреби іншого, максимально задовольнити їх, вона готова надати допомогу, підтримку, сприяти благополуччю партнера, не очікуючи нічого навзаєм, а часом навіть на шкоду власному благополуччю.

5. Конформна спрямованість (К СОС) — відмова від рівності у спілкуванні на користь партнера, орієнтація на підпорядкування силі авторитету, на «об'єктну» позицію для себе, некритичні згоду й уникнення протидії. Людина з такою спрямованістю у спілкуванні схильна до наслідування, реактивної взаємодії. Вона зазвичай легко підпадає під навіювання, готова «підлаштуватися» під партнера, відмовитися від власних поглядів. Їй властива готовність до компромісів, бажання в будь-який спосіб уникнути конфліктів і зіткнень, відсутність прагнення до справжнього взаєморозуміння з партнером.

6. Індиферентна спрямованість (І СОС) — домінування орієнтації на вирішення суто ділових питань, на ділову комунікацію і предметну взаємодію, уникнення спілкування як такого. За цього виду спрямованості і партнер як особистість, і саме спілкування з усіма його проблемами, по суті, ігноруються, будь-які ситуації сприймаються насамперед як «діяльнісні».

За своїм змістом опитувальник СОС містив 20 незакінчених речень, до кожного з яких подавалося п'ять можливих варіантів закінчень. До запропонованих варіантів не вводився той, що відповідав діалогічній спрямованості особистості, оскільки респонденти зазвичай найчастіше обирають саме його. Натомість, до кожного незакінченого речення подавався шостий, «відкритий» варіант відповіді для самостійного її формулювання. Кожний вибраний варіант закінчення речення оцінювався в один бал (згідно з ключем) на користь відповідної категорії.

Для інтерпретації самостійно сформульованих відповідей їхній зміст співвідноситься з наведеними вище характеристика СОС, йому давалася якісна характеристика і присвоювалася певна категорія: «Д», «Ав», «М» тощо. Після цього за кожної категорією вираховувався підсумковий кількісний показник (сума балів) і визначалася «формула» комунікативної спрямованості студента.

Аналіз та узагальнення одержаних за допомогою цієї методики результатів засвідчив, що серед студентів-першокурсників, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, 37,2% характеризуються маніпулятивною спрямованістю, 21,1% студентів – авторитарною спрямованістю, 23,6% студентів – конформною спрямованістю, 14,2% – індіферентною спрямованістю, 3,9% студентів – альтероцентристською спрямованістю.

На другому курсі названі тенденції набувають подальшого розвитку і зміцнення, позначаються більшою усвідомленістю і сталістю. Маніпулятивна спрямованість зафіксована у 39,6% студентів, авторитарна спрямованість – у 24,3% студентів, конформна спрямованість – 24,1% студентів, індіферентна – у 8,0% студентів, альтероцентрична – у 4,0% студентів.

У жодного студента (як на першому, так і на другому курсі), за результатами застосування методики, не було виявлено діалогічної спрямованості.

Отже, для більшості студентів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, характерна орієнтація на використання партнера і загалом спілкування у власних цілях, концентрація на власних потребах та інтересах, домінування над іншим, використання іншого для задоволення власних мотивів, ставлення до іншого як до засобу, об'єкта своїх маніпуляцій. Майже кожний четвертий студент відзначався авторитарною або, навпаки, конформною спрямованістю. У цих випадках можна припустити можливість певного «балансу» у взаємовідносинах, що складаються в студентській групі, але його наявність не тільки не свідчить на користь сформованості у респондентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин, а й спонукає до пошуку способів подолання у студентів орієнтації на домінування в першому випадку та орієнтації на підкорення в другому. Адже жодний із цих видів спрямованості у спілкуванні не може забезпечити досліджувану нами гармонізацію.

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що на встановлення і розвиток міжособистісних відносин негативний вплив справляють антагонізм позицій партнерів, властиві їм взаємовиключні цінності, невизначені змістові бар'єри у спілкуванні та особистісні змісти, тобто те, що пов'язує цілі спілкування з мотивами його здійснення.

В узагальненому вигляді названі параметри набувають утілення в такому показнику сформованості готовності до гармонізації

міжособистісних відносин, як характер спрямованості у спілкуванні (глибинні настановлення, ціннісно-змістові критерії ставлення до інших). Його вимірювання здійснювалося в процесі констатувального етапу експерименту за допомогою методики діагностики спрямованості особистості у спілкуванні.

Аналіз та узагальнення одержаних результатів засвідчили, що для значної кількості студентів характерна маніпулятивна спрямованість у спілкуванні, а також домінування авторитарної чи, навпаки, конформної спрямованості. При цьому названі негативні тенденції набувають зміцнення і більш чіткого вираження від першого до другого курсу. Ці дані дають змогу констатувати недостатню сформованість у студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин за показником спрямованості у спілкуванні.

Перспектива подальших досліджень полягає у розробленні педагогічних умов, спрямованих на подолання виявлених недоліків і підвищення рівня готовності студентів до гармонізації міжособистісних відносин.

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества : сб. избр. тр. / Михаил Михайлович Бахтин / [прим. С. С. Аварийцева]. — М. : Искусство, 1979. — 423 с.
2. Дьяконов Г. В. Диалогические методы психологического исследования : учеб. пособие для высшей школы / Г. В. Дьяконов. — Кировоград : Изд-во КИРУЭ — ЛУГ — КОД, 2004. — 60 с.
3. Журавлев А. Л. Социальная психология личности и малых групп : некоторые итоги исследования / А. Л. Журавлев // Психологический журнал. — 1993. — № 4. — С. 4-15.
4. Эльконин Д. Б. Педагогика : учеб. пособие / Д. Б. Эльконин. — М. : Педагогика, 2006. — 324 с.
5. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношения в малых группах / Я. Л. Коломинский // Вопросы психологии. — 2000. — № 2. — С. 123-129.
6. Кон И. С. Психология старшеклассника : пособие для учителя / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1980. — 207 с.
7. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 1999. — 246 с.

Охарактеризованы психологические особенности студентов и роль студенческой группы как действенных факторов влияния на их становление как субъектов межличностных отношений, раскрыто содержание, методику и приведены результаты констатирующего этапа эксперимента по диагностике направленности в общении как показателя сформированности у студентов готовности к гармонизации межличностных отношений.

Ключевые слова: *готовность к гармонизации межличностных отношений, направленность в общении, студенты, констатирующий этап эксперимента.*

T. P. Pernarivska

Diagnotics of Communicative Orientation as an Index of Students' Readiness to Harmonization of Interpersonal Relations

National State Tax Service University (31, K Marx Str., Irpin, Ukraine)

The psychological features of students and the role of a student group as effective factors of influence on the formation of students as subjects of interpersonal relations are described. The features of the students that belong to the age of youth are ascertained: the development of reflection, which, in its turn, determines new cognitive formations; change of social relations; a need to overcome the internal conflicts; search of a realistic vision of the world and himself (herself).

The importance of the study is substantiated: on the basis of features of interpersonal relations in a student group, the students' mutual requirements and norms of general vital functions are formed, co-experience or psychological rivalry prevails, and conformism or self-affirmation dominates.

Antagonism of partners' positions, mutually exclusive values, indefinite semantic barriers in intercourse are proved to have a negative impact on the character of interpersonal relations.

In general, the adopted parameters are reflected in indices such as readiness to harmonization of interpersonal relations, a kind of orientation in intercourse, convictions, value attitude toward others. These indices were measured in the process of the diagnostic stage of the experiment conducted by the author via the method of diagnostics of the orientation of a personality in intercourse.

The analysis and generalization of the results testified that most students have a manipulated orientation in intercourse, and also an authoritarian or, opposite, a conformism orientation prevails. These negative tendencies become more strong and clear from the 1 to the 2-th course. That enables us to evaluate the students' readiness to harmonize interpersonal relations as insufficient according to the index of orientation in intercourse.

Keywords: *readiness to harmonization of interpersonal relations; orientation in intercourse; students; diagnostic stage of experiment.*

References

1. Bakhtin, M. M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics Philological Creativity]. Moscow: Iskustvo.
2. Diakonov, G. V. (2004). *Dialogicheskie metody psikhologicheskogo issledovaniia* [Dialogic Methods of Psychological Study] Kirovograd: Izd-vo KIRUE-LUG-KOD.
3. Zhuravlev, A. L. (1993). *Sotsialnaia psikhologiiia lichnosti i malykh grupp: nekotorye itogi issledovaniia* [Social Psychology of Personality and Small Groups: Some Resume of Research]. *Psikhologicheskii zhurnal*, 4, 4-15.
4. Elkonin, D. B. (2006). *Pedagogika* [Pedagogy]. Moscow: Pedagogika.
5. Kolominskii, Ya. L. (2000). *Psikhologiiia vzaimootnoshenii v malykh gruppakh* [Psychology of Interrelations in Small Groups]. *Voprosy psikhologii*, 2, 123-129.
6. Kon, I. S. (1980). *Psikhologiiia starsheklassnika* [Psychology of High School Pupil]. Moscow: Prosveschenie.
7. Leontiev, A. A. *Psikhologia obschenia* [Psychology of Communication]. Moscow: Smysl, 1999.